

انواع تغییر در شکل‌دهی به فضای ساخته‌شده معماری (موردپژوهی: دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)

احمد میراحمدی^{۱*}، مینو قره‌بگلو^۲، محمدتقی پیربابائی^۳

۱۴۰۱/۱۲/۱۵

تاریخ دریافت مقاله :

۱۴۰۲/۰۶/۰۸

تاریخ پذیرش مقاله :

چکیده

بیان مساله: فضای ساخته‌شده معماری در گذر زمان و با تغییر خواست و نیازهای انسانی و عوامل محیطی، در شرایطی قرار می‌گیرد که نیازمند تغییر است. این تغییرات به شکل‌های گوناگون و با انگیزه‌های متفاوتی در فضای ساخته‌شده انجام می‌گیرد. هر فضای ساخته‌شده‌ای دارای شاخصه‌هایی است که آن را در قالب سه سامانه کالبدی-فرمی، رفتاری-عملکردی و ادراکی-معنایی می‌توان مورد ارزیابی قرار داد. در این پژوهش، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی به‌عنوان فضای ساخته‌شده‌ای که نتیجه شکل‌دهی به مجموعه خانه‌های سنتی تبریز است، برای تبیین نقش تغییر در فضای معماری، مورد مطالعه قرار گرفته‌است.

سوال تحقیق: تغییر در فضای ساخته‌شده معماری، در چه انواعی قابل دسته‌بندی است؟ کاربست تغییر در شکل‌دهی به فضای دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز با توجه به انگیزه ایجاد تغییر، چگونه قابل بررسی است؟

اهداف تحقیق: این پژوهش به تبیین مفاهیم و دسته‌بندی انواع تغییر در فضای معماری می‌پردازد و نقش تغییر در شکل‌دهی به شاخصه‌های فضای ساخته‌شده را مورد بررسی قرار می‌دهد.

روش تحقیق: این پژوهش از نوع کیفی و با روش توصیفی تحلیلی است، بدین منظور ابتدا اطلاعات حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای و منابع اسنادی مورد بررسی قرار گرفت و با رویکرد تطبیقی مورد محور، به ارزیابی و تحلیل نقش تغییر در فضای ساخته‌شده معماری پرداخته شد. در شکل‌گیری ساختمان‌های دانشکده معماری و شهرسازی، انواع تغییر در سه سامانه کالبدی-فرمی، رفتاری-عملکردی و ادراکی-معنایی و با استفاده از مشاهدات میدانی، اسناد و نقشه‌ها مورد تحلیل قرار گرفت.

مهم‌ترین یافته‌ها و نتیجه‌گیری تحقیق: بررسی‌های انجام شده مشخص می‌نماید که تغییر در فضای ساخته‌شده معماری با ۶ نوع: دگرسازی، سازگارسازی، بازسازی، دگردیس‌سازی، تجمیع‌سازی و تفکیک‌سازی انجام می‌شود که به ترتیب با انگیزه تبدیل، تطبیق، تحول، تغییر، ترکیب و تقسیم صورت می‌پذیرد. این ۶ نوع، هریک جلوه‌ای از تغییر هستند. از این‌روی، تغییر فضای ساخته‌شده می‌تواند با چندنوع همراه باشد. به‌نظر می‌رسد در این دانشکده، دگرسازی که با انگیزه تبدیل فضای مسکونی به آموزشی-پژوهشی بوده، بیشترین تغییر در سامانه کالبدی-فرمی اتفاق افتاده‌است. در سازگارسازی به‌جهت تداوم معنا و حضور در فضای با اصالت، تغییرات عمده در سامانه ادراکی-معنایی رخ داده‌است. در بازسازی که ارتقاء و بروزرسانی رفتارها و عملکردها با توجه به نیازهای جدید در اولویت قرار دارد، بیشترین تغییرات در سامانه رفتاری-عملکردی است. در دگردیس‌سازی تغییرات لزوماً با هدف و انگیزه خاصی صورت نمی‌گیرد بلکه بعضاً از نوعی ناهماهنگی و یا محدودیت حاصل می‌شود. در دونوع تجمیع‌سازی و تفکیک‌سازی، براساس هدف شکل‌دهی فضا، عمده تغییرات در هر یک از سامانه‌ها می‌تواند به‌وجود آید.

کلمات کلیدی: تغییر، انگیزه تغییر، فضای ساخته‌شده، شاخصه‌های فضای ساخته‌شده، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

* دانش‌آموخته دکتری و مدرس گروه معماری، دانشکده هنر و معماری صبا، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران (نویسنده مسؤل):

ahmadmirahmadi@yahoo.com

۲ استاد گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران: m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir

۳ استاد گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران: pirqabaei@tabriziau.ac.ir

۱- مقدمه

فضای ساخته‌شده در معماری، فضایی مشخص و در ارتباط با انسان است، برایش معنا داشته و در تجربه فضایی با آن قرار دارد. از این‌روی، فضای ساخته‌شده مکانی است که در آن الگوهای تعاملی انسان-محیط فعال است. با گذشت زمان و تغییر در نیازهای انسانی و شرایط محیطی، این الگوها ممکن است دچار تغییر شوند. بسیاری از منتقدین اجتماعی در قرن ۱۹، به این نتیجه رسیدند که تغییر^۱ در محیط ساخته‌شده، شرایط زندگی را تغییر داده و روی شیوه زیست و ارزش‌های زیباشناختی مردم نیز تغییر ایجاد می‌کند. (لنگ، ۱۳۹۰: ۱۱۵) محیط ساخته‌شده را نمی‌توان فضای تثبیت‌شده به حساب آورد. محیط‌های با طراحی خاص معمولاً برای یک الگوی جاری رفتار، طراحی می‌شوند. در نتیجه هر طرح خاص، یک فعالیت را بهتر از فعالیت‌های دیگر تامین می‌کند. بعضی از ساختمان‌ها به دلیل ساختار کالبدی خود، قابلیت تغییر بیشتری دارند. (همان: ۱۳۵) تغییرات در محیط ساخته‌شده، می‌توانند خودآگاه و برنامه‌ریزی‌شده یا ناخودآگاه و اتفاقی باشند و گاهی هم حاصل ترکیبی از این دو فرآیند باعث ایجاد تغییرات در محیط است. (Alexander, 1964) گیبسون با بیان تعریف قابلیت محیط، معتقد است که قابلیت‌های یک محیط کالبدی، چه خوب و چه بد، چیزی است که آن محیط از خود پیشنهاد می‌دهد و الگوهای مختلف محیط ساخته‌شده، قابلیت تامین رفتارها و تجارب مختلف را دارد. انسان‌ها، محیط را برای دگرگون کردن قابلیت‌ها، تغییر داده و به تغییر آن ادامه می‌دهند. (Gibson, 1979) مفهوم تغییرپذیری به تحولات فیزیکی، عدم قطعیت در ساختمان و فضاها یا مکان‌هایی با توانایی عملکرد برای کاربری‌های متفاوت و متنوع اشاره دارد که دربرگیرنده مفاهیمی چون انعطاف‌پذیری^۲، انطباق‌پذیری^۳، چندمنظورگی^۴ و... بوده و امکانات به مراتب بیشتری را در اختیار استفاده‌کنندگان قرار می‌دهد. (پاکزاد، ۱۳۸۸: ۱۱۴) ایجاد هر تغییری، نیازمند درک درستی از منطق بنای موجود است. این منطق مبتنی بر مواردی مثل ایده فرم، شیوه استفاده از مصالح، و شناخت ارزش‌های فرهنگی و تاریخی آن است. (دهقان و غریب‌پور، ۱۳۹۸: ۷) تغییرات در بافت تاریخی بایستی مدیریت و کنترل

شود تا نتیجه‌ای مقبول داشته باشد. این تغییرات در آثار تاریخی با در نظر داشتن حساسیت‌ها و ارزش‌های هویتی و ماهیتی همراه است. (نژادابراهیمی و شریفی‌سردرود، ۱۳۹۸: ۱۹۷) بنابراین در بعضی مواقع ممکن است که فضای ساخته‌شده قابلیت تغییر را داشته باشد ولی این تغییر با عدم‌مدیریت، بنا را از حالت طبیعی و معمول خارج کرده و باعث نتایج نامطلوب و حتی تخریب آن شود.

تغییر را می‌توان واسطه بین حفاظت و تخریب دانست و علت فرسودگی‌ها را در تغییرات اجتماعی و اقتصادی جامعه جستجو نمود. (Scott, 2008: 17) تغییرات، بازتاب باورها، نگرش‌ها و امکانات زمانی خاص هستند و الگوهایی را برای آینده فراهم می‌آورند. گاهی همه مردم از تغییرات بهره می‌برند؛ گاهی بعضی از مردم به قیمت بهره نبردن دیگران از محیط سود می‌برند؛ گاهی منافع کوتاه‌مدت به مضرات بلندمدت منجر می‌شود؛ و گاهی هم همه مردم از این تغییرات متضرر می‌شوند. (لنگ، ۱۳۹۰: ۹۳) فضاها برای تأمین بسیاری از فعالیت‌ها نیاز به تغییر دارند. این تغییرات بر روی الگوهای فضایی تاثیر می‌گذارد. در واقع تغییر، گستره کاربردی و مفهومی زیادی دارد که در این پژوهش بدان پرداخته می‌شود. برای دست‌یافتن به اهداف پژوهش و دسته‌بندی انواع تغییر در فضای ساخته‌شده معماری، دانشکده معماری و شهرسازی در بافت سنتی محله مقصودیه، مورد بررسی قرار گرفته و در این راستا ادبیات تغییر در معماری تحلیل می‌شود.

۲- پرسش‌های تحقیق

این پژوهش به دنبال پاسخ به پرسش‌های ذیل است:

- تغییر در فضای ساخته‌شده معماری، در چه انواعی قابل دسته‌بندی است؟
- کاربست تغییر در شکل‌دهی به فضای دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز با توجه به انگیزه ایجاد تغییر، چگونه قابل بررسی است؟

۳- فرضیه تحقیق

برای پاسخ به سوالات تحقیق و تدقیق در رسیدن به اهداف پژوهش، پیش‌فرض‌های زیر مطرح است:

- تغییر در فضای مصنوع از طیفی برخوردار است که از خلق و دگرگونی فضا تا تغییرناپذیری و یا عدم پتانسیل برای تغییر فضا را شامل می‌شود که بسته به نوع انگیزه و برنامه دهی فضایی، انتخاب نوع و یا انواعی از تغییر می‌بایست اتخاذ گردد.
- در بازآفرینی مجموعه خانه‌های سنتی مورد مطالعه، با توجه به نیاز تغییر در فضا در راستای الزامات موردنیاز برای کاربری آموزشی، انواع مختلفی از تغییر در چارچوب قابلیت فضا، می‌بایست انجام شود.

۴- پیشینه تحقیق

با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه تغییر فضا یا مکان، مشخص می‌گردد که تغییر در معماری دارای مفهوم گسترده‌ای بوده و به زمان، نحوه نگرش و تعامل با فضا و نوع انتظارات انسانی وابسته است. معماری را نمی‌توان محصولی تمام شده و کامل دانست، بلکه کیفیتی متغیر بوده و فرآیندهای آن مبتنی بر تحول است و فضاهایی که با قطعیت طراحی و تعریف نشده‌اند، امکان بازتعریف مفهومی و کارکردی با توجه به شرایط و نیازها را دارد. (Bundgaard, 2009: 315-323)

در صورت امکان، کاربران فضا قادر به آفرینش و خلق فضای جدید یا دادن معانی و کاربری جدید به فضای موجود را دارند. (Hill, 2003: 36) و بدین ترتیب از تخریب و فرسایش آن جلوگیری به عمل می‌آید.

اسکات به اهمیت «معماری تغییر»^۵ در محیط ساخته‌شده می‌پردازد و آن را استدلالی واضح و قانع‌کننده در جهت نجات بنایی که در فرسایشی با نگهداری بیش‌ازاندازه قرار دارد، ارائه می‌دهد. ایشان میزان مداخله در مواجهه با تغییر را به دو دسته سطحی و فضایی تقسیم‌بندی می‌نماید. (Scott, 2008: 92)

توجه به رنگ را برمی‌انگیزاند؛ لکه‌ای رنگ در یک فضا می‌تواند تغییری بزرگ را ایجاد نماید و چشم و ذهن همگان را درگیر خود نماید. از طرفی تغییر فضایی، سلسله‌مراتب فضایی و سازماندهی آن را می‌تواند حفظ و یا تغییر دهد و تغییرات در توسعه امر مداخله، می‌تواند تحت تاثیر کارهایی جدید به سبک اصلی و یا متضاد قرار گیرد.

عینی‌فر (۱۳۸۲: ۶۹) تغییرپذیری را یکی از گونه‌های انعطاف‌پذیری دانسته و آن را در افزایش و کاهش کمی یا تفکیک و تجمیع فضاها و امکان بازگشت به طرح اولیه پس از گسترش یا تقلیل مساحت آن می‌داند. هرگزبرگر وضعیت منطقی برای تغییرپذیری در معماری را در نظر گرفتن فرم و قالبی ثابت با ظرفیت عملکردهای گوناگون، به عبارت دیگر فضاهای چندظرفیتی بدون نیاز در تغییر کالبد معرفی می‌نماید. (Hertzberger, 1991: 147)

در زمینه فرآیند تغییر، صبحی و همکاران (۱۳۹۸)، از واژه دگرگونی برای تبیین آن استفاده نموده و این دگرگونی از تغییر تا تحول را گاه نتیجه یک فرآیند و گاه تعریف دوباره ماهیت عناصر در چرخه فرآیندش تعریف می‌کند و سپس سیر دگرگونی مکان را در تعامل با سه حوزه تکامل انسان، تکامل اندیشه‌ها و تکامل تمدن بشری در طول زمان با نموداری واجد نظم، توالی و تسلسل منطقی بیان می‌کند. حبیبی و روحانی (۱۳۹۴)، در تبیین تغییر، تبدیل عناصر شهری کهن به مدرن مانند بازار به پاساژ، قهوه‌خانه به کافی‌شاپ، زورخانه به سالن‌های ورزشی و ... را مورد بررسی قرار داده و راهبردهایی را برای احیای فرهنگ معماری و شهرسازی غنی گذشته با توجه به نیازهای امروزی ارائه داده‌است. نژادابراهیمی و شریفی‌سردرود (۱۳۹۸: ۱۹۷)، گذر زمان را نسبت به بناهای تاریخی، امری جدایی‌ناپذیر دانسته و معتقد است که گذر زمان با تغییر معنا پیدا می‌کند و در این رابطه تغییر را نسبت به گذر زمان به دو ساحت بطنی (تدریجی) و آنی (یکباره) تقسیم می‌نماید.

لوفی و همکاران (۱۳۹۶)، به تحلیل تغییر تدریجی می‌پردازد که در آن به شکل‌گیری مجموعه میدان و دولت‌خانه اصفهان می‌پردازد. این تغییر تدریجی با توجه به شرایط زمانی در سه مرحله جداگانه انجام می‌شود که در آن ابتدا با طرح اولیه میدان آغاز و سپس توسعه میدان حکومتی با ماهیت تجاری و در نهایت با اقتدار سیاسی به شکوهمندسازی میدان انجامید.

پاکزاد و گلرخ (۱۳۹۴)، به تغییر یکباره مکان می‌پردازد و معتقد است که هر چند فرد و مکان هر دو پیوسته در حال تغییر بوده و رابطه فرد با مکان در هر لحظه زندگی می‌تواند تغییر کند، اما بعضی وقت‌ها تغییرات به صورت

یکباره اتفاق می‌افتد و فرد برای درک وضعیت خود مقایسه میان شرایط پیش و پس از آن تغییر و تاثیر آن بر زندگی‌اش مهم می‌شود. از این‌رو، فرآیند تجربه تغییر یکباره مکان را در یک فضای ساخته‌شده مانند خیابان ۱۷ شهریور تهران مورد بررسی قرار می‌دهد.

مظفر و همکاران (۱۳۹۵)، در رابطه با نسبت هویت مکان تاریخی و تغییر، دو رویکرد را بیان می‌دارد: رویکرد قائل به هویت ثابت‌مدار که در آن استمرار هویت مکان تاریخی به‌عنوان یک هدف مطرح است و هویت بر مدار امری ثابت قرار دارد. رویکرد بعدی قائل به هویت فرآیندی و تاریخمند است که در آن هویت مکان امری سراپا تغییر و فارغ از محوری ثابت تلقی می‌گردد. پورسراجیان (۱۳۹۴)، معیارهای تغییر در محله‌های تاریخی را تحت رویکرد حفاظت و بازآفرینی در سه بخش احترام و حفظ ارزش‌های تاریخی و فرهنگی؛ حفظ و ارتقای ارزش‌های روز محله؛ و استفاده از معیارهای ارزشمندی آثار محله در تغییر بررسی نموده و معیار دیگری با عنوان مشارکت مردم را در فرآیند تغییر محلات معرفی کرده‌است.

با توجه به مباحث مطرح شده، در بسیاری از فضاهای ساخته‌شده نیاز به ایجاد تغییر است. بررسی تغییرات ابعاد گسترده‌ای دارد. این پژوهش به تبیین مفاهیم و انواع تغییر در فضای ساخته‌شده معماری می‌پردازد و دانشکده معماری و شهرسازی که حاصل فرآیند شکل‌دهی به مجموعه خانه‌های سنتی تبریز است به‌عنوان نمونه، مورد بررسی قرار گرفته‌است.

۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش به صورت کیفی است و در ابتدا به روش توصیفی تحلیلی، اطلاعات حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای و منابع اسنادی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا معنا و مفهوم تغییرپذیری مشخص گردد سپس به روش تطبیقی مورد محور به ارزیابی تغییرپذیری در فضای ساخته‌شده معماری پرداخته می‌شود و در نهایت نتایج به صورت دسته‌بندی و با جداول و نمودارها جهت تدقیق بیشتر، ارائه می‌گردد. از مشاهدات میدانی نیز در تحلیل الگوهای جاری فضای دانشکده معماری و شهرسازی استفاده شده است. رویکرد مورد محور بدین جهت برای تبیین رابطه تغییر و محیط ساخته‌شده مورد

استفاده قرار گرفته‌است که شاخصه اصلی این رویکرد، دیالوگ عمیقی است که میان ایده‌های محقق و داده‌ها برقرار می‌شود. این رویکرد بررسی شواهد را محدود نمی‌سازد و محقق را وادار نمی‌کند تا برای تبیین تفاوت‌ها، شرایط علی^۶ مختلف را در تضاد با یکدیگر ببیند. بلکه خود مبنایی برای بررسی چگونگی ترکیب‌شدن علت‌ها در بسترهای مختلف و ایجاد نتایج متفاوت را فراهم می‌کند. (ریگین، ۱۳۹۴: ۸۹-۸۵) در این پژوهش برای تحلیل تفسیری و مفهوم‌سازی^۷ در جریان مطالعات در زمینه تغییر در معماری از روش تطبیقی مورد محور استفاده شده‌است. در ادامه، برای بررسی شاخصه‌های فضایی در فرآیند شکل‌دهی به دانشکده معماری و شهرسازی، از مشاهدات میدانی، عکاسی، بررسی اسناد و نقشه‌های قبل و بعد از تغییر کاربری، استفاده گردید.

۶- مبانی نظری:

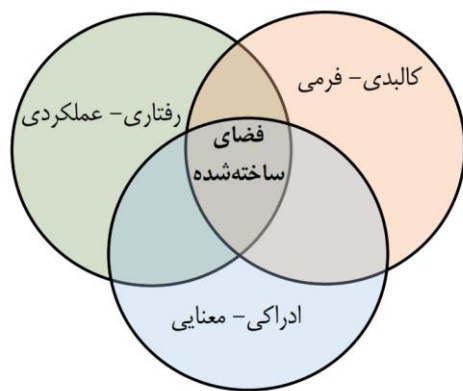
۶-۱- تغییر و تغییرپذیری فضا

تغییر در فرهنگ لغت دهخدا، به معنای از حالی به حالی برگردانیدن، از حالی به حالی دیگر درآمدن، دگرگون کردن، دگرگون شدن است. این واژه خود دارای گستره کاربرد و مفهومی زیادی است و با واژگانی مانند استحاله، انقلاب، تبدیل، تبدل، تحول، تطور، تعویض، دگرگونی، دگردیسی، دگرش، گردش، تخفیف، تعدیل، اختلاف، تجمیع، تفکیک، تحویل، تغیر و مسخ‌شدن قرابت معنایی دارد. فرآیند تغییر برای دگرگونی در شکل و ظاهر، شرایط، مقدار، ساختار و یا تجزیه و بازسازماندهی هر نظم از قبل تعیین شده است و گاه در چرخه فرآیندش، خود بارها ماهیت عناصر را دوباره تعریف می‌کند. (صباحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۷) تغییر در انسان و مکان پیوسته وجود داشته و رابطه بین آن‌ها نیز تغییر می‌کند. تغییرات گرچه با هر لحظه از زندگی فرد آمیخته است، گاهی به‌گونه‌ای یکباره رخ می‌دهند که از کنترل وی خارج می‌شود و برای درک وضعیت خود مقایسه میان شرایط پیش و پس از تغییر و تاثیر آن بر زندگی‌اش برایش مهم می‌شود، تا بتواند در قبال آن تصمیم بگیرد. (پاکزاد و گلرخ، ۱۳۹۴: ۶۶) تغییر برای ایجاد توافق و تمایز میان وضع موجود و وضعیت تغییریافته ایجاد می‌شود. در هر کدام از این حالت‌ها، تغییر راه‌حل

زمانی که توسط انسان تجربه یا زندگی شود و با انباشت مداوم احساس، معناهایی عمیق را درون خود ذخیره کند به مکان تبدیل می‌شود. (Tuan, 1974: 33) این معانی انضمامی منتج از بستر محیطی و فرهنگی داده می‌شود. بنابراین مردم به مکان، معنا می‌بخشند. (Trancik, 1986) مکان‌ها ذاتاً پایگاه‌های معنایی هستند که در طول زندگی براساس رویدادی شکل گرفته‌اند که با آمیختن آن‌ها با معنا، افراد و گروه‌ها یا جوامع، فضا تبدیل به مکان می‌شود. (Carmona, 1974: 97) مکان به عنوان فضایی است که انسان با حضور و وجود خود در آن ادراک و شناخت پیدا می‌کند. مکان‌های جدید متناسب با شرایط زندگی روزمره و اندیشه‌های جاری در آن شکل گرفته‌اند تا در همراهی با تکامل انسان، مکان نیز تکامل یابد و با پاسخده بودن به نیازهای او تداوم یابد. (صبحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۶) دانشکده معماری و شهرسازی به عنوان فضای ساخته شده، مکانی است که در آن انسان حضور دارد و با وجود او دارای معنا و مفهوم است.

کانتز (۱۹۷۷) معتقد است برای هر مکانی می‌توان سه شاخصه اصلی بیان نمود: ویژگی‌های فیزیکی محیط، فعالیت‌ها و تصورات. جان مونتگمری (۱۹۹۸) براساس مدل کانتز، اصول و پیش شرط‌هایی که برای خلق مکان وجود دارد را قابل تعمیم می‌داند و این سه شاخصه را در مقیاس شهری تشریح می‌کند. در این پژوهش، شاخصه‌های قابل تعمیم مدل کانتز برای فضای ساخته شده معماری (مطابق شکل ۲)، در سه سامانه کالبدی- فرمی، رفتاری- عملکردی و ادراکی- معنایی تبیین می‌گردد.

شکل ۲: سامانه‌های فضای ساخته شده (نگارندگان)

پیشنهادی طراح برای بنای میزبان است و شرط پذیرش هر تغییری، ایجاد مطلوبیت لازم است. (Scott, 2008: xvii) ساختمان‌ها عمدتاً برای برآورده ساختن نیازها و فعالیت‌های محلی ساخته می‌شوند و این نیازها در طول زمان تغییر می‌یابد. (نژادابراهیمی و شریفی سردرد، ۱۳۹۸: ۵۶) در فضاهای ساخته شده برای تامین فعالیت‌ها و تجربیات جدید نیاز به تغییر است و این تغییرات تابع تغییرپذیری فضا است.

۶-۲- فضای ساخته شده

فضا در معماری دارای معنی و مفهوم ثابتی نیست. تولید معانی مختلف از «فضا»، بین سال‌های ۱۹۲۰ تا ۱۹۳۰ میلادی بی‌حد و اندازه رشد داشته است و هر معمار و یا نویسنده‌ای، معانی خاص خود را در این خصوص ابداع نموده است. (Forty, 2000: 265) برای بیان مفاهیم فضا، مستغنی (۱۳۸۴: ۳۳) نوعی سیر تکاملی کلی را در نظر گرفته است (شکل ۱) و نقطه ابتدایی و عامل اساسی فهم فضا را در تقابل با توده و پیکره با بررسی زمینه‌ها و بسترهای شکل‌یابی می‌داند. دامیار و ناری‌قمی (۱۳۹۱: ۶۶) فضا را امری میان مَدْرک و مُدْرک می‌دانند، به این معنی که کیفیت آن، تحت تأثیر حداقل دو عامل اساسی قرار دارد: انسانی که فضا را درک می‌کند و کالبدی که در فضا وجود دارد یا آن را تحدید می‌کند. از این‌روی، مفاهیم فضا متنوع و وابسته به جنبه‌ای است که آن را تعریف می‌کند.

شکل ۱: سیر تکاملی مفاهیم فضا (مستغنی، ۱۳۸۴: ۳۳)
فضای ساخته شده بخشی از فضا است با ویژگی‌های مشخص و مفهومی معین که قابل تحلیل و بررسی می‌باشد. فضا خود چیزی انتزاعی و فاقد تشخیص است و

۶-۳- شکل‌دهی به فضای ساخته‌شده

فضا در تعامل انسان با محیط و براساس خواست و نیاز وی تشکیل می‌شود. تشکیل فضا براساس دو فرآیند متفاوت شکل‌گیری و شکل‌دهی است. این دو فرآیند هرچند دارای شباهت‌های زیادی با هم هستند ولی آن‌قدر تمایز دارند که به صورت مجزا قابل تحلیل و بررسی باشند. مطلبی (۱۳۸۵: ۵۸)، دو فرآیند شکل‌گیری و شکل‌دهی را در طراحی فضاهای شهری از هم جدا نموده و ویژگی‌های هر کدام را این‌گونه بیان می‌نماید: «شکل‌گیری فضا، طی فرآیندی نسبتاً طولانی در بستر زمان و به گونه خودجوش و غیررسمی است. ولی جدول ۱- شکل‌گیری و شکل‌دهی به فضا (نگارندگان)

شکل‌دهی فضا، فرآیندی آگاهانه و به گونه رسمی است. تغییراتی که مردم در محیط ایجاد می‌کنند حاصل یکی از این دو فرآیند یا نتیجه ترکیبی از آن‌هاست. این تغییرات می‌توانند انطباق‌پذیر، افزایشی و ناخودآگاه یا نتیجه تغییری خودآگاه و برنامه‌ریزی شده باشند. در تغییرات برنامه‌ریزی شده، تصمیم‌گیری و طراحی برای چگونگی تغییر قبلاً انجام می‌شود. استفاده از هر کدام از این فرآیندها به معنای ایجاد تغییری در قابلیت‌های محیط است. (لنگ، ۱۳۹۰: ۹۳) جدول ۱، برخی تمایزات دو فرآیند شکل‌گیری و شکل‌دهی را نشان می‌دهد.

موضوع بررسی	فرآیند شکل‌گیری فضا	فرآیند شکل‌دهی فضا
فرآیند طرح و برنامه	ناخودآگاه و بدون برنامه‌ریزی	خودآگاه و با برنامه‌ریزی
فرآیند ساخت و اجرا	خودجوش و غیر رسمی	آگاهانه و رسمی
بستر زمانی تشکیل	پیوسته و نسبتاً طولانی	متقطع و نسبتاً کوتاه
روش آموزش	انجام کار و یا آزمون و خطا	آموزش و کنترل
خواست فردی و جمعی	ارجحیت خواست‌های جمعی بر خواست فردی	ارجحیت خواست‌های فردی بر خواست جمعی
جایگاه خلاقیت	عدم تاکید بر خلاقیت	تاکید و نمایش خلاقیت فردی
مقررات حاکم	وجود هنجارها و معیارهای ثابت مقبول	قوانین و مقررات و دستورالعمل‌های از قبل تدوین‌شده
نحوه توسعه	براساس تجربه و نیاز اکنون	براساس برنامه و پیش‌بینی نیاز
فرم و کالبد	فرم و کالبد یکدست و یکپارچه	فرم و کالبد با گونه‌های مختلف و متمایز
نوع نظم کالبدی	پیروی از نظمی طبیعی و ارگانیک	استفاده از نظامی هندسی و مشخص
توجه به اقلیم	تاکید بر جنبه‌های اقلیمی	اقلیم‌داری نقش ایزاری
مصالح مورد استفاده	بهره‌گیری از مصالح بومی و در دسترس	گسترش و تنوع مصالح و روش‌های خاص استفاده

شکل‌دهی به فضای ساخته‌شده بایستی به گونه‌ای باشد که فضا برازنده الگوی جاری یا دلخواه رفتار باشد. اما اگر فضای ساخته‌شده نتواند حداقل کفایت لازم برای تامین الگوهای رفتاری و تامین خواست و نیاز لازم برای انسان داشته‌باشد یا بایستی تغییر کند یا رهاشده و یا تخریب می‌گردد. از این‌روی، فضای ساخته‌شده برای ادامه حیات در بسیاری از مواقع نیاز به تغییر دارد.

۷- مطالعات و بررسی‌ها

۷-۱- انواع تغییر در فضای ساخته‌شده

فضا در معماری دارای ماهیت مشخصی نیست و می‌تواند خلق (تشکیل) شود، ثابت بماند، تغییر کند و حتی نابود (تخریب) شود. از نظر اسکات (1: 2008)

برای همه ساختمان‌ها سه سرنوشت احتمالی وجود دارد؛ بدون تغییر می‌ماند، تغییر می‌کند یا تخریب می‌شود. بهای بدون تغییر ماندن، احتمال بی‌استفاده ماندن فضاست و تهدید تغییر، مخدوش کردن نظم ساختمان و نتیجه تخریب، ساختن بنایی جدید است. در این پژوهش، حالت تغییر فضا مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به بررسی‌ها و مطالعات انجام‌شده، انگیزه و نحوه تغییراتی که در فضاهای ساخته‌شده انجام می‌شود را در ۶ نوع، به شرح ذیل می‌توان تقسیم‌بندی نمود:

۷-۱-۱- دگرسازی^۸ (تبدیل)

دگرسازی، تغییراتی است در جهت دگرگون‌ساختن فضای ساخته‌شده که انگیزه اصلی از آن تبدیل^۹ فضایی

تحول^{۱۳} فضایی است. عملیاتی مانند بازآفرینی، نوسازی، باززنده‌سازی، احیاء و مرمت فضای ساخته‌شده معماری کاربرد زیادی دارد.

۷-۱-۴- دگر دیس‌سازی^{۱۴} (تغییر)

منظور از دگر دیس‌سازی، در اینجا دگرگون‌ساختنی است که با تغییر سلبی همراه است. در این نوع تغییر، فضا از حالت نرمال و معمول خود دور شده و به اصطلاح دچار بدشکلی یا بی‌شکلی می‌شود^{۱۵}. دگر دیسی فضا با تغییر همراه است. تغییر در لغت با شدت، آشفتگی و تشویش همراه است. دگر دیسی در فضای ساخته‌شده معمولاً موجب ایجاد محدودیت‌هایی در فضا می‌شود. مداخله با تغییرات آنی و ناپهنجار در بنا، را می‌توان از عوامل ایجاد تغییرات سلبی در فضا دانست.

۷-۱-۵- تجمیع‌سازی^{۱۶} (ترکیب)

تجمیع‌سازی فضا در واقع تغییراتی است که طی آن، چند فضا با هم ترکیب شده و یک فضای خاص را تشکیل می‌دهند. انگیزه تجمیع‌سازی، ترکیب^{۱۷} فضاهای مجاور هم است. تغییرات در ترکیب دو یا چند فضا، می‌تواند اصل سازماندهی، گردش و سلسله‌مراتب فضایی را تغییر دهد. (Scott, 2008: 95) در بعضی از مواقع یک فضای موجود به تنهایی گنجایش و قابلیت پاسخگویی به نیازها و فعالیت‌های قابل انتظار را ندارد و این امکان وجود دارد که چند فضا با هم ترکیب و تلفیق شوند، با تغییراتی مانند برداشتن عناصر تحدیدکننده فضا و پیوند چند فضا، می‌توان فضاها را تجمیع نمود.

۷-۱-۶- تفکیک‌سازی^{۱۸} (تقسیم)

در تفکیک‌سازی فضاها، تغییرات به گونه‌ای است که یک فضا با عناصری تحدیدکننده به چند فضا تقسیم شود. این عناصر تحدیدکننده لزوماً حصار یا دیوار نیستند بلکه تغییرات با پیش‌آمدگی‌هایی در کف و سقف هم می‌تواند، یک فضای گسترده را به چند فضا با ماهیت و الگوهای مختلف تقسیم نماید. انگیزه تفکیک‌سازی، تقسیم^{۱۹} یک فضا به چند فضای مجزا است.

جدول ۲، حالات مختلف ماهیت فضا به ۴ صورت؛ تشکیل، تثبیت، تغییر و تخریب را با مفاهیم و ویژگی‌های آن، نشان می‌دهد که حالت تغییر خود در ۶ نوع به شرح ذیل، قابل تقسیم‌بندی است.

به فضای دیگر است. تغییر کاربری بنا، نمونه بارزی از این نوع تغییر در فضای ساخته‌شده معماری است. تغییر کاربری، همیشه به تغییرات فیزیکی و فضایی نیاز خواهد داشت. (Scott, 2008: 171) بعضی از بناها قدرت و شرایط مطلوب‌تری برای تغییر به کاربری‌های متفاوت را دارد. در این نوع تبدیل، یک ساختمان بیش از حد می‌تواند به استفاده دیگری تغییر کند. (Douglas, 2006) استفاده جدید ممکن است شامل الزامات مکانی و عملکردی باشد که کاملاً متفاوت از اصل هستند. این اغلب نیاز به تغییر ساختاری دارد تا جایگزین استفاده شود. در مقابل کاربری جدید نادرست می‌تواند بنا را به فرسودگی زودرس مبتلا کند (ژادابراهیمی و شریفی سردود، ۱۳۹۸: ۶۷) و در گذر زمان، بنا دچار تخریب و نابودی گردد.

۷-۱-۲- سازگار سازی^{۱۰} (تطبیق)

در سازگار سازی فضای ساخته‌شده، تغییرات در جهت هماهنگ کردن فعالیت‌ها و الگوهای پیش‌بینی‌شده برای فضای موجود است. انگیزه اصلی برای سازگار سازی، تطبیق^{۱۱} است. سازگاری کاربری جدید با وضع موجود، براساس انطباقات صورت می‌گیرد و برخوردهایی که اغلب به وضوح دیده نمی‌شوند و با نفوذ تدریجی کاربری جدید با ارزیابی مجدد و ترجمه دوباره انجام می‌گیرد. (Scott, 2008: 171) استفاده مجدد تطبیقی را می‌توان مهمترین عملیات معماری در این زمینه دانست. هدف استفاده مجدد تطبیقی، تدوین و سازمان‌دهی معیارهای تاثیرگذار می‌باشد تا بنای تاریخی با کمترین مداخله و هزینه، بیشترین بهره‌وری فضایی را برای آینده بناهای تاریخی ارائه دهد. (Peter Bullen, 2011) فضاهای سازگار معمولاً دارای انعطاف‌پذیری می‌باشند. برای نمونه در خانه‌های ژاپنی، بیشتر فضاها فاقد عملکرد خاص بوده و در این خانه‌ها از میلمان اندکی استفاده می‌شود. سیستم تقسیم فضا در این خانه‌ها به خودی خود دارای انعطاف‌پذیری زیادی است. (گروتز، ۱۳۹۰: ۲۶۷) این گونه فضاها با توجه به نیاز کاربر، باز یا بسته و از هم جدا یا با یکدیگر مرتبط می‌شود.

۷-۱-۳- بازسازی^{۱۲} (تحول)

در بازسازی، تغییرات در جهت تجدید، بهسازی و مرمت فضای ساخته‌شده است. انگیزه اصلی برای بازسازی،

جدول ۲- حالات مختلف ماهیت فضا (نگارندگان)

ماهیت فضا	فرآیند	مفاهیم و ویژگی‌ها	رابطه منطقی
تشکیل فضا	ساختن (شکل دادن)	با برنامه‌ریزی و خودآگاه، روندی منقطع و نسبتاً کوتاه.	$\emptyset \rightarrow A_1$
	ساخته‌شدن (شکل گرفتن)	بدون برنامه‌ریزی و ناخودآگاه، روندی پیوسته و نسبتاً طولانی.	$\emptyset \rightarrow A_n$
تثبیت فضا	پایدارسازی (انطباق داشتن)	بدون نیاز به تغییر در زمان، طراحی منطبق بر نیاز و خواست، جوابگوی عملکردی خاص	$A \rightarrow A$
تغییر فضا	دگرسازی (دگرگون کردن)	تغییر در کالبد، عملکرد و معنا تغییرات اساسی براساس نیازهای جدید	$A \rightarrow B$
	سازگارسازی (هماهنگ کردن)	تغییر در جهت سازگاری و انطباق فضا براساس نیاز و درگذر زمان.	$A \rightarrow A_B$
	بازسازی (متحول کردن)	تغییر در جهت تقویت نقش‌های کالبدی، عملکردی و معنایی.	$A \rightarrow A^+$
	دگردیس‌سازی (مشوش کردن)	تغییر در معنای سلبی یا خارج شدن کالبد، عملکرد و معنای فضا از حالت معمول، توجه فقط به جنبه‌ای خاص مثلا عملکرد	$A \rightarrow A^-$
	تجمیع‌سازی (ترکیب کردن)	تغییر در کالبد، عملکرد و معنا تغییر براساس ترکیب و تلفیق چند فضا	$A+B \rightarrow C$
	تفکیک‌سازی (مجزا کردن)	تغییر در کالبد، عملکرد و معنا تغییر براساس تقسیم و جداسازی یک فضا	$A \rightarrow B+C$
تخریب فضا	نابود کردن (تخریب کردن)	با برنامه‌ریزی و خودآگاه، جهت ساخت‌وساز جدید عدم پاسخگویی به خواست و نیاز	$A \rightarrow \emptyset_1$
	نابود شدن (تخریب شدن)	بدون برنامه‌ریزی و ناخودآگاه، به علت فرسایش، عدم رسیدگی، کهنگی، عوامل طبیعی (سیل، زلزله،...)	$A \rightarrow \emptyset_n$

استفاده‌کنندگان انجام می‌گردد و ماهیت اصلی فضا تغییر نمی‌کند. هر یک از سامانه‌های کالبدی-فرمی، رفتاری-عملکردی و ادراکی-معنایی فضای ساخته‌شده، در این ۶ نوع تغییر، (با توجه به جدول ۳) می‌توانند تحت تاثیر قرار گیرند.

با توجه به موارد ذکر شده؛ برخی از انواع تغییر مانند دگرساختن، ماهیت اصلی فضای ساخته‌شده را تغییر می‌دهند و فضا به فضایی دیگر تبدیل می‌شود، اما برخی دیگر از انواع تغییر مانند سازگارساختن، تغییرات در راستای انطباق و سازگاری بیشتر با خواست و نیازهای

جدول ۳- تغییر در ماهیت اصلی فضا و تاثیر بر سامانه‌های فضای ساخته‌شده

انواع تغییر	تغییر در ماهیت اصلی فضا	سامانه‌های فضای ساخته‌شده		
		کالبدی-فرمی	رفتاری-عملکردی	ادراکی-معنایی
دگرسازی	*	*	*	*
سازگارسازی	-	*	*	*
بازسازی	-	*	*	*
دگردیس‌سازی	-	*	*	*
تجمیع‌سازی	*	*	*	*
تفکیک‌سازی	*	*	*	*

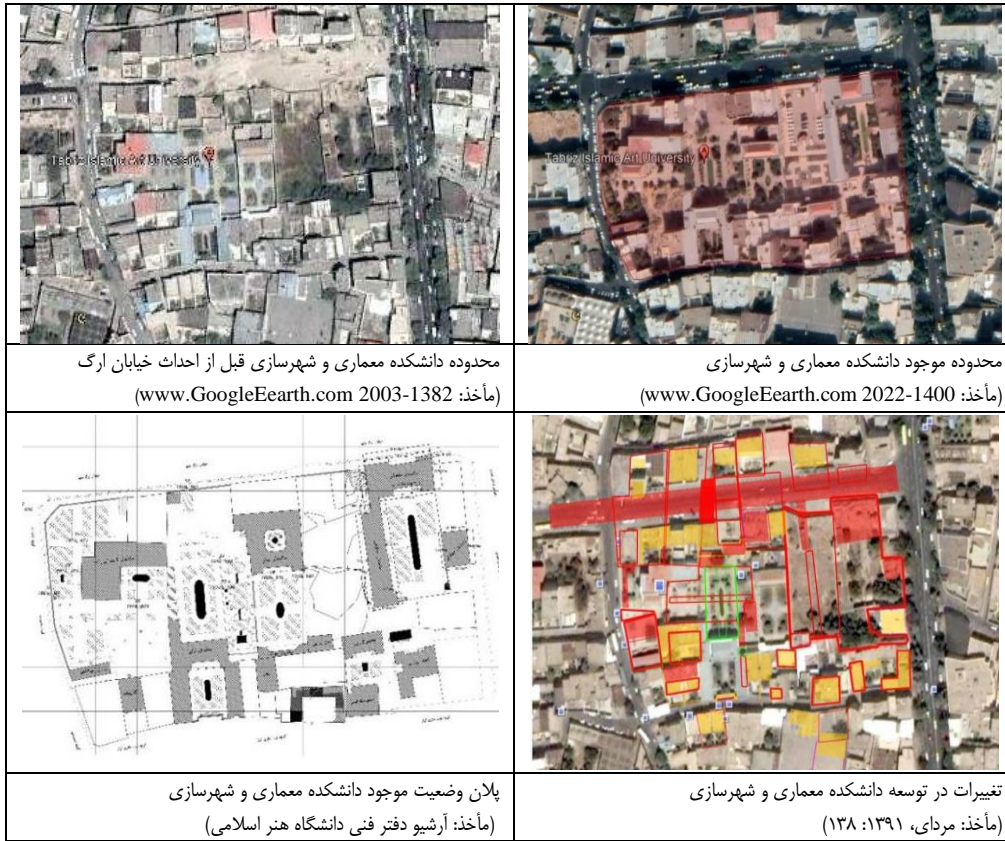
خیابان ارتش جنوبی، از جنوب محدود به کوچه مشیر دفتر و از غرب به خیابان مقصودیه و محدود می‌شود. با احداث خیابان ارگ توسط شهرداری، بعضی از خانه‌های سنتی بافت تخریب شده و امکان توسعه دانشکده از

۲-۷- دانشکده معماری و شهرسازی

دانشکده معماری و شهرسازی، سال ۱۳۷۸ در بافت محله تاریخی مقصودیه تبریز آغاز به کار کرد. موقعیت این دانشکده، از شمال به خیابان ارگ، از شرق محدود به

سمت شمال منتفی است. این مجموعه، مشتمل بر چندین خانه است که در روند تغییر کاربری به دانشکده جدول ۴- موقعیت دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

و با الحاق به مجموعه دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، مورد مرمت و حفاظت قرار گرفت. (نژادابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵) این مجموعه، چهار باب دیگر با نام‌های بهنام، قدکی، گنجه‌ای‌زاده و گوهریون که دارای ارزش تاریخی‌اند را نیز شامل می‌شود. در جدول ۵، توضیحات کلی در رابطه با این خانه‌ها و کاربری امروز آن به عنوان بخش‌هایی از دانشکده معماری و شهرسازی مشخص شده است.

شکل ۴: خانه صدقیانی، قبل از مرمت (مأخذ: آرشیو دفتر فنی دانشگاه هنر اسلامی، ۱۳۹۱)

خانه صدقیانی یکی از بناهای شاخص این مجموعه است (شکل ۳). تاریخ اولیه آن به دوره صفویه منسوب است که در دوره قاجاریه بازسازی و بخشی از آن در دوره پهلوی اول، توسعه یافت. (رازانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۱)

شکل ۳: قدیمی‌ترین عکس موجود از خانه صدقیانی، نمای قاجاری عمارت اصلی (مأخذ: آرشیو دفتر فنی دانشگاه هنر اسلامی، بی‌تا) بر اثر اصابت موشک در ۱۴ خردادماه ۱۳۶۴، آسیب جدی دید، بخش زیادی از آن تخریب شد و بعد از آن متروکه گردید. در سال ۱۳۸۱ در فهرست آثار ملی قرار گرفت و از سال ۱۳۹۰، (شکل ۴) با حفظ کالبد اصلی بنا

جدول ۵- خانه‌های تاریخی و کاربری امروز در دانشکده معماری و شهرسازی (نگارندگان)

خانه تاریخی	تصویر وضعیت فعلی بنا	کاربری امروز	مشخصات کلی بنا
خانه صدقیانی		کلاس‌های آموزشی، تئوری، کارگاه آموزشی، اتاق‌های سمعی-بصری، تالار برگزاری سمینارها.	این خانه در ضلع شرقی مجموعه واقع شده است. عمارت شمالی آن، بنایی ایواندار و رفیع با تالار و دارای ارسی‌های زیبا است. حوضخانه آن با حوضی مرمرین، یکپارچه و نفیس در زیرزمین قرار دارد. زیربنای آن حدود ۲۰۰۰ مترمربع و مساحت کل ساختمان تقریباً ۶۰۰۰ مترمربع است.
خانه بهنام		بخش اداری دانشکده، سالن جلسات گروه، امور اداری و آموزشی، اتاق اساتید، دفتر فنی دانشکده، آبدارخانه.	این بنا قدیمی‌ترین بخش دانشکده است که قدمت آن به اواخر دوره زندیه می‌رسد. خانه دارای اندرونی و بیرونی است. بیرونی آن شامل طنبی (هفت‌دری) است که در ضلع شمالی قرار دارد. زیربنای این ساختمان ۸۴۰ مترمربع و مساحت کل ساختمان ۱۹۰۰ مترمربع است.
خانه قدکی		نمازخانه، کلاس‌های آموزشی تئوری، کارگاه آموزشی، اتاق‌های سمعی-بصری، انتشارات، نمایشگاه آثار	این خانه در ضلع جنوبی مجموعه قرار دارد و به صورت U شکل رو به جنوب و مشرف بر کوچه مسیر است. این بنا مربوط به دوره قاجار بوده و دارای تالار بسیار زیبا و حوضخانه است. زیربنای آن ۸۷۳ مترمربع و مساحت کلی آن ۱۳۴۰ مترمربع است.
خانه گنجهای زاده		اتاق اساتید، کلاس‌های آموزشی تئوری، کارگاه آموزشی، اتاق‌های سمعی-بصری.	این ساختمان مشتمل بر دو بنا در ضلع شمالی و غربی است. ساختمان شمالی مربوط به اواخر دوره قاجار و ساختمان ضلع غربی به اوایل پهلوی اول است. این بنا دارای معماری برون‌گرا و تزئینات نئوکلاسیک است. زیربنای آن ۷۲۹ مترمربع و مساحت کلی آن ۴۱۴۲ مترمربع است.
خانه گوهریون		اتاق دانشجویان دکتری، کلاس‌های آموزشی دکتری.	این بنا در قسمت جنوب شرقی مجموعه واقع شده است. در سال‌های اخیر پس از مرمت به فضاهای دانشکده اضافه شده است. این خانه به صورت U شکل که دوبال کوتاه در قسمت شرق و غرب داشته و در مرکز دارای یک تالار بزرگ و رفیع با تزئینات و گچبری زیبایی است.

شکل ۵، برخی از الگوها و رویدادهای داخل خانه‌ها با توجه به میلمان فضا، قبل از کاربری آموزشی- پژوهشی را نشان می‌دهد.

در مجموعه خانه‌های سنتی تبریز، با توجه به کاربری مسکونی، الگوها و رویدادهای خاصی جاری بوده که هماهنگ با فرهنگ مردم این منطقه شکل گرفته است.

شکل ۵: الگوها و رویدادهای جاری در خانه‌های سنتی تبریز (مرادی، ۱۳۹۱: ۱۶۶)

۸- یافته‌های تحقیق

۸-۱- تحلیل انواع تغییر در دانشکده معماری و شهرسازی

در این پژوهش، انگیزه‌ها و انواع تغییر در شکل‌دهی به فضای ساخته‌شده، مورد بررسی قرار گرفته‌است. دانشکده معماری و شهرسازی براساس فرآیند شکل‌دهی به مجموعه خانه‌های سنتی تبریز، ایجاد شده‌است. در این فرآیند، شاخصه‌های اصلی فضای ساخته‌شده که در سه سامانه کالبدی- فرمی، رفتاری، عملکردی و ادراکی- معنایی قابل بررسی است، مورد تغییر قرار گرفته‌است. براساس این پژوهش، تغییرات در ۶ نوع دسته‌بندی شده‌است که هر نوع تغییری، شاخصه‌های فضای دانشکده معماری و شهرسازی را تحت تاثیر قرار داده‌است. در جدول ۶، با ذکر نمونه، انواع تغییرات در این مجموعه بیان شده‌است.

لازم به ذکر است که با توجه به تاریخی بودن بعضی قسمت‌های دانشکده معماری و شهرسازی، بایستی در هر نوع تغییر، ضوابط و قوانین حاکم بر بناهای تاریخی و فرهنگی را رعایت نمود.

بررسی‌های انجام شده، نشان می‌دهد که انگیزه‌های مختلف تغییر بر شاخصه‌های فضای ساخته‌شده، تاثیرگذار است. این شاخصه‌ها، به‌وجودآورنده الگوهای خاص فضایی هستند که ممکن است در هر فضایی به بعضی از وجوه آن اهمیت بیشتری داده شود. در دانشکده معماری و شهرسازی، هدف اساسی در تبدیل فضا از کاربری مسکونی به آموزشی- پژوهشی بوده است و برای تحقق این امر، بیشترین تغییرات در شاخصه‌های سامانه کالبدی- فرمی فضا اتفاق افتاده است.

در بازآفرینی این دانشکده، اقدامات و برنامه‌ریزی‌های زیادی شده تا ضمن حفظ اصالت بنا، تداوم معنا و مفهوم

جدول ۶- تغییر و شکل‌دهی به فضای ساخته‌شده (نگارندگان)

فضای تاریخی شهر تبریز در جریان باشد که با تغییراتی در جهت تطبیق فضای قبل با فضای موجود همراه است و بیشترین توجه بر شاخصه‌های سامانه ادراکی- معنایی فضا است.

برخی اقدامات در جهت تحول فضایی، مانند نصب و راه‌اندازی برخی المان‌های سازه‌ای و معماری در سطح دانشکده و تجهیز کلاس‌ها و آتلیه‌های معماری با امکانات پیشرفته که برای اصلاح و بروزرسانی الگوهای جاری فضایی صورت گرفته‌است. در این نوع، بیشترین تغییرات بر شاخصه‌های سامانه رفتاری- عملکردی اتفاق افتاده‌است.

تغییر فضایی صورت گرفته در دانشکده معماری و شهرسازی، لزوماً به عنوان هدف و انگیزه مطرح نبوده بلکه از نتیجه اقدامات صورت گرفته (مانند محدودیت در اجرای تاسیسات مکانیکی) و یا اقداماتی که هنوز صورت نگرفته (مانند اجرای نماسازی در مراحل بعدی) حاصل شده‌است و هر سه سامانه، تحت تاثیر آن قرار دارد.

در رابطه با ترکیب و تقسیم فضا، فضا یا فضاهای ایجاد شده دارای ماهیتی متفاوت نسبت به قبل است و می‌تواند شاخصه‌های فضایی در هر سه سامانه کالبدی- فرمی، ادراکی- معنایی و رفتاری- عملکردی را تحت تاثیر قرار دهد. برای نمونه، در شکل‌گیری کتابخانه مرکزی دانشکده، تجمیع فضاهای طبقه همکف (خانه ملک‌التجار) صورت گرفته است. برای ایجاد کتابخانه به فضایی گسترده متناسب با تنوع عملکردها (بخش پذیرش و امانت، سالن مطالعه، مخزن اصلی، نشریات و پایان‌نامه‌ها) نیاز بوده‌است، پس عمده تغییرات در این مورد را به سامانه رفتاری- عملکردی می‌توان مرتبط نمود.

سامانه‌های فضای ساخته شده			انواع تغییر
ادراکی- معنایی	رفتاری- عملکردی	کالبدی- فرمی	
<ul style="list-style-type: none"> معانی و مفاهیم جدید فضایی 	<ul style="list-style-type: none"> تغییر کاربری فضا تعریف عملکردهای جدید جوابگویی به نیازهای جدید تناسب برنامه‌فیزیکی با کالبد موجود 	<ul style="list-style-type: none"> تغییر اساسی در فرم و کالبد تکنیک‌ها و سیستم سازه‌ای جدید استفاده از مصالح جدید تغییر چیدمان داخلی فضا 	دگرسازی (تبدیل)

ادامه جدول ۶- تغییر و شکل‌دهی به فضای ساخته شده (نگارندگان)

سامانه‌های فضای ساخته شده			انواع تغییر
ادراکی - معنایی	رفتاری - عملکردی	کالبدی - فرمی	
			دگرسازی (تبدیل)
تبدیل تالار طبقه اول خانه قدکی به نمازخانه دانشکده	تبدیل تالار خانه بهنام به اتاق جلسات گروه	تبدیل خانه ملک التجار به کتابخانه دانشکده	
<ul style="list-style-type: none"> تداوم معنا و مفهوم فضا حضور در فضای با اصالت حفظ ارتباط با طبیعت حفظ هویت تاریخی - فرهنگی 	<ul style="list-style-type: none"> انطباق با کاربری موجود پیش‌بینی نیازهای آینده در طراحی استفاده از قابلیت انعطاف‌پذیری فضاها تعریف عملکرد در فضاهای خالی یا بدون عملکرد 	<ul style="list-style-type: none"> هماهنگی کامل نسبت به فرم موجود حفظ اصالت و ماهیت اصلی بنا سازماندهی براساس نظم و الگوهای موجود استفاده از مصالح سازگار و بوم‌آورد 	سازگارسازی (تطبیق)
			
سازماندهی فضاهای دسته‌جمعی برای ارتباط بیشتر با محیط دانشکده	شکل‌گیری پارکینگ در فضای خالی بین خانه‌ها	حیاط قدکی دانشکده در هماهنگی با حیاط جنوبی خانه قدکی	
<ul style="list-style-type: none"> تاکید و باززنده‌سازی معنا و مفهوم فضا تاکید بر ارزش‌گذاری توجه به جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی 	<ul style="list-style-type: none"> ارتقاء کاربری موجود بروزرسانی رفتارها و عملکردها افزایش کارایی فضای موجود 	<ul style="list-style-type: none"> تغییرات در جهت بهبود، نوسازی، احیاء، باززنده‌سازی و مرمت فرم و کالبد موجود اضافه و کم کردن بدون تغییر ماهیت فضا استفاده از مصالح جدید با امکان تمایز 	بازسازی (تحول)
			
استفاده از المان‌های معماری در ارتقاء مفهومی از فضای آموزش معماری	بروزرسانی و ارتقاء نیازهای جدید آتلیه در فضای موجود (مانند سیستم کامپیوتر، ویدئو پروژکتور، تنظیم‌نور، قفسه وسایل،...)	کشف و باززنده‌سازی حمام قدیمی در محوطه دانشکده	

ادامه جدول ۶- تغییر و شکل دهی به فضای ساخته شده (نگارندگان)

سامانه‌های فضای ساخته شده			انواع تغییر
ادراکی - معنایی	رفتاری - عملکردی	کالبدی - فرمی	
<ul style="list-style-type: none"> کاهش بار معنایی و مفهومی فضا ناهماهنگی ادراکی و بصری 	<ul style="list-style-type: none"> انتظارات نامتناسب از فضای موجود تعریف رفتار و عملکردهای بدون برنامه 	<ul style="list-style-type: none"> تغییرات با وجهی سلبی در فضا تغییر شکل با بدشکلی یا بی‌شکلی استفاده از مصالح نامتناسب تکنیک‌ها و سیستم‌های ناهماهنگ 	دگر دیس سازی (تغییر)
			
<p>ناهماهنگی نمای جداره غربی خانه قدکی با دیگر قسمت‌ها از لحاظ بصری</p>	<p>اجرای دریچه بازدید تاسیسات در مسیر دسترسی به کتابخانه دانشکده</p>	<p>اجرای تاسیسات مکانیکی (لوله‌های فاضلاب) روکار</p>	تجمیع سازی (ترکیب)
<ul style="list-style-type: none"> افزایش گستره دید بصری 	<ul style="list-style-type: none"> چندمنظوره کردن فضا تداخل عملکردها تعریف عملکردهای جدید تنوع رفتار و عملکرد 	<ul style="list-style-type: none"> ترکیب و ادغام چند فضای مجاور هم افزایش عناصر ارتباطی و اتصالی کاهش یا برداشتن محصوریت‌ها در کالبد مانند پارتیشن‌ها و تیغه‌های تحدیدکننده 	
			تفکیک سازی (تقسیم)
<p>ارتباط طبقات و گسترش دید با پلکان سازه‌ای در عمارت اصلی خانه صدقیانی</p>	<p>ترکیب عملکردها در کتابخانه (مطالعه، مخزن اصلی، نشریات، پایان نامه‌ها، ...)</p>	<p>تجمیع خانه‌های سنتی با حذف یا کاهش محصوریت‌ها و ایجاد فضایی واحد</p>	
<ul style="list-style-type: none"> تسریع در ادراک فضا 	<ul style="list-style-type: none"> سلسله‌مراتب کردن فضا جداسازی عملکردها اختصاصی کردن رفتار و عملکرد 	<ul style="list-style-type: none"> استفاده از عناصر تحدیدکننده افزایش پارتیشن‌ها و تیغه‌های جداکننده تقسیم‌بندی و تفکیک فضاها 	
			تفکیک سازی (تقسیم)
<p>تقسیم فضای نمازخانه به برادران و خواهران با عناصر غیر ثابت (پرده)</p>	<p>جداسازی بخش تحویل امانات از مخزن کتابخانه با حداقل عناصر</p>	<p>جداسازی فضای سرویس‌های بهداشتی با جداره سبز</p>	

۹- نتیجه تحقیق

تغییراتی که در فرآیند شکل‌دهی به فضای ساخته شده نقش دارند را در شش نوع می‌توان دسته‌بندی کرد. این تغییرات با انگیزه‌های تبدیل، تطبیق، تحول، تغییر، ترکیب و تقسیم در فضا انجام می‌گردد. هر یک از انواع تغییر، جلوه‌ای از تغییرند و در فرآیند تغییر، لزوماً یک‌نوع تغییر حادث نمی‌شود و ممکن است چندنوع تغییر، شاخصه‌های فضای ساخته شده را تحت‌الشعاع خود قرار دهند.

شاخصه‌های فضای ساخته شده در قالب سه سامانه کالبدی- فرمی، رفتاری- عملکردی و ادراکی- معنایی قابل تحلیل و ارزیابی است که در هر فضای ساخته شده‌ای، باعث تشکیل الگوهایی می‌شوند. با تغییر ماهیت فضای ساخته شده این شاخصه‌ها نیز دچار تغییر شده و به تبع آن الگوهای موجود در آن فضا تغییر می‌کند.

در دانشکده معماری و شهرسازی که از فرآیند شکل‌دهی به مجموعه خانه‌های تاریخی شهر تبریز ایجاد شده است، انواع مختلف تغییر حضور دارند، اما هر یک به صورت متفاوت بر فضای ساخته شده، تاثیر می‌گذارند. مهمترین هدف، تغییر کاربری فضاهای مسکونی خانه‌های تاریخی موجود در سایت دانشکده به فضاهای آموزشی، پژوهشی، اداری، خدماتی و فرهنگی مورد نیاز دانشکده معماری و شهرسازی است. از این روی، براساس نوع دگرسازی و با انگیزه تبدیل، تغییرات اساسی صورت گرفته و شاخصه‌های فضایی در سامانه کالبدی- فرمی دارای بیشترین تغییر است. ضمن تغییر، الگوهای جدید و متناسب با شرایط جدید در این فضاها شکل گرفته است.

در این دانشکده، اقدامات و برنامه‌ریزی‌های زیادی برای حفظ اصالت بنا، تداوم معنایی فضای تاریخی شهر تبریز شده است که با تغییراتی در جهت تطبیق فضای قبل با فضای موجود همراه بوده و بیشترین توجه بر شاخصه‌های سامانه ادراکی- معنایی فضا است. برخی اقدامات در جهت تحول، اصلاح و بروزرسانی الگوهای جاری فضاها، صورت گرفته که در این نوع، بیشترین تغییرات بر شاخصه‌های سامانه رفتاری- عملکردی اتفاق افتاده است. در هر فضایی، متناسب با نوع نیاز و نحوه برنامه‌دهی فضایی، ممکن است به بعضی از شاخصه‌های فضایی اهمیت بیشتری داده شود.

۱۰- تشکر و قدردانی

از همکاری دفتر فنی دانشکده و راهنمایی کسانی که در تدوین مقاله نقش داشته‌اند، تشکر می‌گردد.

۱۱- پی‌نوشت‌ها

1. Change
2. Flexibility
3. Adaptity
4. Multifunctional
5. Altering architecture
۶. مجموعه‌های علی (causal complexes)، حاصل ترکیب‌های علل در زمان و مکان هستند.
7. Concept formation
8. Alteration
9. Transformation
10. Adaptation
11. Conformation
12. Reconstruction
13. Reformation
14. Deformation
15. Disfiguration
16. Aggregation
17. Composition
18. Separation
19. Division

۱۲- منابع فارسی و لاتین

• آرشیو دفتر فنی. دانشکده معماری و شهرسازی. دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

<https://architecture.tabriziau.ac.ir/>

• برلینت، آرنولد. (۱۳۸۶). زیبایی‌شناسی محیطی.

ترجمه جواد علافچی. *زیباشناخت (۱۶)*: ۲۸۳-۲۹۶.

<http://ensani.ir/fa/article/download/4261>

• پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۸). *سیراندیشه‌ها در شهرسازی از فضا تا مکان*. تهران: انتشارات شهیدی.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1977142>

• پرتویی، پروین. (۱۳۸۲). مکان و بی‌مکانی رویکردی پدیدارشناسانه. *هنرهای زیبا (۱۴)*: ۴۰-۵۰.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=964>

• پورسراجیان، محمود. (۱۳۹۴). ارزش‌های محله تاریخی و معیارهای تغییر در آن از نظر ساکنان. *باغ نظر (۱۲)*(۳۵): ۳۹-۵۲.

http://www.bagh-sj.com/article_11716.html

• حبیبی، رعنا. (۱۳۸۷). *تصویرهای ذهنی و مفهوم*

جهان.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/696693>

• صبوچی، عفت؛ مسعود، محمد و مرادی چادگان، داریوش. (۱۳۹۸). تداوم مکان در گذر زمان در تعامل با انسان. صفه ۲۹ (۲): ۹۵-۱۱۶.

https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100467.html

• عینی فر، علیرضا. (۱۳۸۲). الگویی برای تحلیل انعطاف پذیری در مسکن سنتی ایران. هنرهای زیبا (۱۳): ۶۴-۷۷.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=932>

• کانتر، دیوید. (۱۳۹۲). روان شناسی مکان. ترجمه مریم امیری خواه. تهران: نشر فضا.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/3336148>

• گروتز، یورگ کورت. (۱۳۹۰). زیبایی شناسی در معماری، ترجمه جهان شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/531327>

• گلرخ، شمین؛ پاکزاد، جهان شاه. (۱۳۹۴). فهم تجربه تغییر یکباره مکان؛ حس مکان ساکنان و کسبه خیابان پیاده راه شده ۱۷ شهرپور تهران. صفه ۲۵ (۷۰): ۶۵-۸۰.

https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100262.html

• لنگ، جان. (۱۳۹۰). آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط). ترجمه علیرضا عینی فر، تهران: دانشگاه تهران.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/2057661>

• لوافی، مهکامه؛ سپهری مقدم، منصور و حبیب، فرح. (۱۳۹۶). شکل گیری مجموعه میدان و دولت خانه اصفهان در عصر صفوی؛ نظریه تغییر تدریجی از یک مرکز محلی به یک پایتخت حکومتی. مرمت و معماری ایران (۱۴): ۱۲۷-۱۳۸.

<http://mmi.aui.ac.ir/article-1-594-fa.html>

• محبعلی، محمدحسن؛ محمدمرادی، اصغر و امیر کبیریان، آتش سا. (۱۳۷۴). دوازده درس مرمت. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

<https://opac.nlai.ir/opac->

مکان. هنرهای زیبا (۳۹): ۳۵-۵۰.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=78193>

• حبیبی، کیومرث؛ روحانی چولایی، الهام. (۱۳۹۴). ارزیابی کیفی تغییر عناصر شهر کهن ایرانی به شهر مدرن در جهت احیای مکان های شهری با هویت ایرانی-اسلامی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی (۲۱): ۱۸-۵.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=273903>

• دامیار، سجاد و ناری قمی، مسعود. (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی مفهوم فضا در معماری بومی و معماری مدرن. هنرهای زیبا (۱): ۶۵-۷۲.

https://jfaup.ut.ac.ir/article_29698.html

• دهخدا، علی اکبر. (۱۳۸۶). لغت نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/836374>

• دهقان، کیان و غریب پور، افرا. (۱۳۹۸). تطبیق پذیری در استفاده مجدد از خانه های تاریخی (مورد مطالعه: خانه لولاگر، عمارت باغ فردوس و خانه ایرانی). صفه ۲۹ (۲): ۸-۱۸.

https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100464.html

• رازانی، مهدی؛ کوشکی، داریوش؛ میرزایی، علی و محمدی، رامین. (۱۳۹۲). حفاظت و مرمت حوض مروارید خانه صدقیانی تبریز. دانش مرمت و میراث فرهنگی. ۱ (۲): ۳۰-۴۵.

<https://ensani.ir/file/download/article/20140601103758-9874-60.pdf>

• ریگین، چارلز. (۱۳۹۴). روش تطبیقی: فراسوی راهبردهای کمی و کیفی. ترجمه: محمد فاضلی. تهران: آگه.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1775195>

• شاهچراغی، آزاده و بندرآباد، علیرضا. (۱۳۹۵). محاط در محیط: کاربرد روان شناسی محیطی در معماری و شهرسازی. تهران: انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی تهران.

<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/3960798>

• شولتز، کریستین نوربرگ. (۱۳۸۲). معماری: معنا و مکان. ترجمه ویدا نوروز برازجانی. تهران: جان

- Bundgaard, C. (2009). Framing Fragmentation: The Architect as a Master of Montage. New Challenges Proceedings. TU Delft, Faculty of Architecture. *Real Estate & Housing*. 315-323.
https://www.academia.edu/1645328/FRAMING_FRAGMENTATION_THE_ARCHITECT_AS_A_MASTER_OF_MONTAGE
- Carmona, Mathew. (2006). *Public Places. Urban Spaces*. Architectural Press. Elsevier. Oxford.
[Public Places - Urban Spaces - Google Books](#)
- Douglas, James. (2006). *Building Adaptation*. Elsevier Ltd.: Oxford.
[Building Adaptation - Google Books](#)
- Forty, Adrian. (2000). *Word and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture*. London. Thaes & Hudson Ltd.
[Words and Buildings - Google Books](#)
- Gibson, J. J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin Company.
[The Ecological Approach To Visual Perception - Google Books](#)
- Hertzberger, H. (1991). *Lessons for Students in Architecture*. (I. Rike, Trans.) Rotterdam. The Netherlands: 010 Publishers.
[Lessons for Students in Architecture - Google Books](#)
- Hill, J. (2003). *Actions of architecture*. London and New York. Routledge.
[Actions of Architecture - Google Books](#)
- Peter Bullen, Peter Love. (2011). A new future for the past: a model for adaptive reuse decision-making. *Built Environment project and asset management*. 32-44.
<https://booksc.org/book/42352819/f52be9>
- Schneider, T., & Till, J. (2005). Flexible Housing: Opportunities and Limits. *Arq: Architectural Research Quarterly*. 9 (2). 157-166.
https://www.researchgate.net/publication/228348236_Flexible_housing_Opportunities_and_limits
- Scott, Fred. (2008). *On Altering Architecture*. New York: Routledge.
[prod/bibliographic/554197](https://www.amazon.com/Design-architecture-Architecture-human-sciences/dp/047110583X)
- مرادی، آرش. (۱۳۹۱). طرح توسعه دانشکده و موزه معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تبریز: دانشگاه هنر اسلامی.
<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/37e1a3ad1de50b0f1892d18fb6822702>
- مستغنی، علیرضا. (۱۳۸۴). *بازاندیشی انگاره فضا در معماری «روایت فضا»*، رساله دکتری. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/715e9992a918212a18b35433473ddaf9>
- مطلبی، قاسم. (۱۳۸۵). رویکردی انسانی به شکل‌دهی فضاهای شهری. *هنرهای زیبا* (۲۷): ۶۶-۵۷.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=52087>
- مظفر، فرهنگ؛ ندیمی، هادی و صالحی، ابوذر. (۱۳۹۵). هویت مکان‌های تاریخی در بستر تغییر: تحقیق در مبنای نظری مواجهه هویت مکان‌های تاریخی با تغییر. *مرمت و معماری ایران* (۱۱۶): ۱۳-۱.
<http://mmi.aui.ac.ir/article-1-131-fa.html>
- نژادابراهیمی، احد؛ حق‌پرست، فرزین و کی‌نژاد، سلوی. (۱۳۹۴). الگوواره‌های نظری حفاظت و نگهداری از خانه‌های فرهنگی - تاریخی دوره قاجار تبریز. *دانش مرمت و میراث فرهنگی*، ۳ (۵): ۲۰-۱.
<https://ensani.ir/file/download/article/20151003174143-9874-88.pdf>
- نژادابراهیمی، احد و شریفی‌سردرد، علی‌اصغر. (۱۳۹۸). عملکرد و رویکرد در تغییر کاربری تطبیقی بناهای تاریخی. قزوین: جهاد دانشگاهی قزوین.
<https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/5726863>
- Alexander, Christopher. (1964). *Notes on the synthesis of form*. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press.
<https://ir1lib.org/book/1214833/85c11b>
- Broadbent, Geoffrey. (1973). *Design in Architecture: Architecture and the Human Sciences*. New York: John Wiley.
<https://www.amazon.com/Design-architecture-Architecture-human-sciences/dp/047110583X>

of Environmental perception Attitudes and values. Englewood cliffs NJ. prentice-Hall.

[Topophilia - Google Books](#)

- www.googleearth.com (8.3.2020)

[On Altering Architecture - Google Books](#)

- Trancik, Rojer. (1986). *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*. Van Nostrand Reinhold. New York.

[Finding Lost Space - Google Books](#)

- Tuan, yi-fu. (1974). *Topophilia: A study*

۱۳- چکیده تصویری

